

Ireen de Graaf
Stans de Haas
Ciel Wijsen

Samenvatting

Effectonderzoek Rots en Water

RutgersWPF
Kenniscentrum seksualiteit

© 2014, Trimbos-instituut, Utrecht.
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van het Trimbos-instituut.

Trimbos
instituut

Netherlands Institute of
Mental Health and Addiction

Inleiding	3
1 Methode	4
2 Resultaten	10
3 Conclusie	13
Literatuur	14

Inleiding

Aanleiding onderzoek

Seksueel grensoverschrijdend gedrag onder jongeren is een veelvoorkomend probleem. De resultaten van een onderzoek in Nederland laten zien dat 11% jongens en 31% meisjes tussen 15 en 25 jaar slachtoffer zijn geweest van seksueel overschrijdend gedrag (De Haas, 2012). Bij de ondervraging van adolescenten of ze zelf seksueel overschrijdend gedrag hebben vertoond, antwoordt een substantieel deel dat inderdaad te hebben gedaan (De Haas, Van Berlo, & Bakker, 2010).

Seksueel grensoverschrijdend gedrag heeft vaak negatieve gevolgen voor de slachtoffers en de maatschappij als geheel. Problemen kunnen van psychologische, cognitieve, fysieke en/of seksuele aard zijn (Van Berlo & Mooren, 2009).

Preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en het verbeteren van de weerbaarheid van adolescenten, met als doel het verminderen van seksuele agressie en cognities die de seksuele agressie veroorzaken, is belangrijk. In het basis- en middelbaar onderwijs worden diverse weerbaarheidprogramma's aangeboden. Rots en Water is een van deze programma's.

Rots en Water

Rots en Water is een psychofysieke training voor jongens en meisjes in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs, voor jeugdhulpverlening, jeugddetentie en GGZ. Rots en Water is een Nederlands programma, ontwikkeld door Freerk Ykema, dat momenteel wereldwijd wordt ingezet in de begeleiding van jongens en meisjes.

Het Rots en Water programma kan worden beschouwd als een weerbaarheidprogramma en anti-pest-programma met een meervoudige doelstelling: weerbaarheid en solidariteit, rots en water, worden in balans gepresenteerd en getraind. In Nederland worden jaarlijks 1.500 trainers via driedaagse trainingen en 1.500 trainers via eendaagse of tweedaagse trainingen opgeleid. Anno 2014 zijn wereldwijd 50.000 trainers opgeleid. Rots en Water bestaat uit een basisprogramma, dat geschikt is voor leerlingen vanaf 9 jaar en ouder. Ook is er een programma voor kinderen vanaf 4 jaar t/m 11 jaar. Voorts is er ook een tweedaagse specialisatie training Rots en Water en Autismespectrumstoornissen en Rots en Water met focus op meisjes en vrouwen. Rots en Water heeft als doel het verbeteren van zelfbeheersing, zelfreflectie, zelfvertrouwen, en communicatieve en sociale vaardigheden. Daarnaast zijn de preventie van geweld en van seksueel geweld, het leren maken van eigen keuzes en het leren gaan van een eigen weg belangrijke thema's. Ook is het voorkomen van pesten (preventieve werking) en, indien aanwezig, het aanpakken van pestgedrag in de klas en school een belangrijk thema.

Rots en Water is oorspronkelijk ontwikkeld voor jongens maar wordt zowel in Nederland als ver daarbuiten nu ook ingezet voor meisjes. Rots en Water maakt gebruik van een psychofysieke didactiek, wat inhoudt dat startend vanuit een fysieke invalshoek, mentale en sociale vaardigheden worden aangereikt en verworven. Actie (spel, spelen en simpele zelfverdedigingsvormen) wordt afgewisseld door momenten van zelfreflectie en kringgesprekken.

Bron: www.rotsenwater.nl

Onderzoeken en implementaties zijn vastgelegd in het Engelstalige 'Bringing it Together', waarin 22 cases in diverse settings worden beschreven (zie verder: www.rotsenwater.nl). In de interventiedatabase van Centrum Gezond Leven en het Nederlands Jeugdinstituut heeft Rots & Water de beoordeling 'theoretisch goed onderbouwd'. Rots & Water was in Nederland echter nog niet onderworpen aan een experimentele, gecontroleerde effectstudie.

Vraagstelling

Dit onderzoek had als doel de effectiviteit van het programma te meten bij de doelgroep 14- tot 17-jarige jongens, in groep 3 en 4 van het VMBO. Voor deze leeftijdscategorie is gekozen omdat op die leeftijd een substantieel aantal jongeren seksuele ervaringen heeft (een kwart van de 14-15 jarige jongens en ruim de helft van de 16-17 jarigen heeft ervaringen met geslachtsgemeenschap (De Graaf et al., 2005).

1 Methode

OPZET ONDERZOEK

In de periode september 2012- juni 2013 is op negen VMBO-scholen een effectonderzoek naar Rots en Water uitgevoerd. De effecten van Rots en Water zijn onderzocht door middel van een quasi-experimentele vragenlijststudie met een experimentele en een controlegroep met drie meetmomenten. Baselinemeting (T0), nameting 3 maanden later (T1) en follow-up meting 4/5 maanden na T1 (T2) Alle deelnemers zaten in de derde of vierde klas van een VMBO-school. Voor de toewijzing aan de groepen is vooraf zoveel mogelijk op schoolniveau gematched op stedelijkheid, verdeling naar etniciteit, opleidingsniveau en schoolgrootte. Vervolgens zijn groepen willekeurig aan een van de twee condities toegewezen.

RESPONDENTEN

Op de voormeting (T0) deden in de experimentele groep 260 jongens mee, op de nameting T1 256 jongens en op de follow-up meting T2 233 jongens. In de controle scholen namen op de voormeting 261 jongens deel, op de nameting 262 jongens en op de follow-up meting 231 jongens.

DOEL ONDERZOEK

Het doel van het onderzoek was om zicht te krijgen op de mogelijke effecten van Rots en Water op 1) (seksueel) grensoverschrijdend gedrag door jongens van 14 tot 17 jaar op het VMBO, 2) cognities en attitudes t.a.v. seksueel grensoverschrijdend gedrag en 3) algemene sociale vaardigheden.

PROGRAMMA INTEGRITEIT

Om de programma-integriteit te waarborgen, zijn drie pijlers belangrijk: kwaliteit van het programma, de trainer en de omgeving.

1. *Waarborging kwaliteit van het programma.*

Rots en Water is duidelijk beschreven in een uitgebreid lessenboek dat ondersteund wordt door een theorieboek.

2. *Waarborging kwaliteit trainer.*

Alle docenten die aan het onderzoek deelnamen, ontvingen de 3-daagse training en een extra 1-daagse training, waarin het voor het onderzoek gebruikte lessenplan is besproken en getraind. De trainingen zijn gegeven door Freerk Ykema, grondlegger van het programma. Na afloop van de training zijn de getrainde leerkrachten gecertificeerd. Om ervoor te zorgen dat het programma ook wordt uitgevoerd zoals bedoeld, werden de leerkrachten tijdens de uitvoering van de training begeleid door ervaren advanced Rots en Water trainers. Voor dit onderzoek is een verkorte versie van Rots en Water gemaakt: zeven blokuren of tien enkele lessen.

2. *Support omgeving.*

Het was de bedoeling dat de hele school Rots en Water zou uitvoeren, dus in alle klassen. Hiermee zou een optimale implementatie worden behaald. Dit is in het onderzoek niet gebeurd, maar de volgende activiteiten zijn uitgevoerd om hieraan tegemoet te komen:

Elke deelnemende school volgde een EDIT (Een Dag Introductie Training) waarin de basisprincipes en enkele basisvaardigheden uit Rots en Water werden geoefend. Op deze manier ontstond er binnen het gehele team inzicht over doel en werkwijze en kon het team het programma enigszins ondersteunen. Elke deelnemende school kreeg de veertien Rots en Water-posters aangeboden. Deze posters omvatten de basisthema's van Rots en Water en kregen in de gehele school een plaats.

Belangrijk is te vermelden dat de implementatie van Rots en Water op de scholen niet optimaal was. Ten eerste waren de trainers onervaren in het geven van Rots en Water. Hiervoor is vanwege het onderzoeksdesign voor gekozen. Alleen scholen die nog geen Rots en Water aanboden, konden deelnemen. Ten tweede is Rots en Water in het onderzoek alleen uitgevoerd bij VMBO 3 en 4, terwijl het eigenlijk op de gehele school ingezet zou moeten worden. De training werd op de scholen gegeven door leerkrachten van die school die nog geen ervaring hadden met het programma. De training zou waarschijnlijk tot betere resultaten leiden wanneer het gegeven zal worden door meer ervaren trainers. Ten derde volgden niet alle scholen de EDIT bij gebrek aan tijd. Ten vierde waren niet alle lessen compleet, vooral vanwege gebrek aan tijd om alle oefeningen te doen. Tenslotte werd Rots en Water op sommige scholen op ongunstige tijdstippen gegeven, bijvoorbeeld op vrijdagmiddag het laatste lesuur.

MEETMOMENTEN

Op 3 meetmomenten zijn diverse vragenlijsten afgenomen: voorafgaand aan Rots en Water (T0), 3 maanden later (T1) en 4/5 maanden daarna nog een keer (T2). In totaal hebben bij de eerste meting 521 leerlingen de vragenlijst ingevuld, bij de tweede meting waren dit 518 leerlingen en bij de derde meting 464.

MEETINSTRUMENTEN

Primaire uitkomstmaat: Seksueel grensoverschrijdend gedrag

1. *Sexual Experience Survey (SES)* (Koss, Abbey, Campbell, Cook, Norris, Testa, & White, 2007), aangepaste versie.

Aan de jongens is gevraagd of en hoe vaak zij in de afgelopen 6 maanden wel eens een van de volgende twaalf pressiemethoden hadden vertoond om seks te hebben: blijven aandringen nadat iemand nee had gezegd; liegen; zeggen dat het anders uit is (relatie verbreken); dreigen met roddels; iets beloven wat de ander graag wil(de); laten merken dat je het jammer vindt (of balen); boos worden; gebruik maken van het feit dat iemand dronken of onder invloed van drugs is; iemand drugs geven zonder dat diegene dat wist; dreigen om de ander of iemand om wie de ander geeft pijn te doen; gebruik van geweld. Op elk van deze twaalf gedragingen kon worden geantwoord met 1 = nooit; 2 = 1 keer; 3 = meer dan 1 keer.

2. *Sexual Assertiveness Scale (SAS)* (Morokoff, Quina, Harlow, Whitmire, Grimley, Gibson, & Burkholder, 1997), aangepaste versie.

Aan de jongens zijn elf vragen gesteld over het vertonen van grensoverschrijdend seksueel gedrag waarbij geen sprake was van fysiek seksueel contact ('hands-off'). Deze items hadden betrekking op: seksueel kwetsende opmerkingen maken; naar iemand staren op een seksuele manier; seksueel getinte foto's, plaatjes, grapjes of teksten opsturen via de post, email of via internet; iemand pornofoto's laten zien; seksueel dingen tegen iemand zeggen via internet; seksuele bewegingen naar iemand maken; naar iemand kijken die zich uitkleedde, naakt was of seks had; een naaktfoto of seksvideo maken van iemand; een naaktfoto of seksvideo van iemand aan anderen laten zien of doorsturen; iemand de seksuele delen van het eigen lichaam laten zien; iemand laten zien dat je masturbeert.

Secundaire uitkomstmaat: cognities en attitudes t.a.v. seksueel grensoverschrijdend gedrag

Seksuele interactiecompetentie is gemeten met acht items die zijn ontleend (en aangepast) aan een schaal die is ontwikkeld door De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck (2005). Deze schaal is speciaal ontwikkeld voor jongeren en heeft betrekking op zowel kennis, attitudes en vaardigheden die nodig zijn om seksueel contact veilig, prettig en gelijkwaardig te laten verlopen.

Zelfregulatie wordt gemeten met een schaal die in eerder onderzoek van Krahé (*Self-regulation Scale* Krahé, 1998) is gebruikt en bestaat uit vier items. Een item is bijvoorbeeld "Doe je weleens dingen helemaal spontaan?" (Cronbach's alpha T0 = .75, Cronbach's alpha T1 = .80, Cronbach's alpha T2 = .87; een hogere score reflecteert een betere zelfregulatie).

Attitude ten opzichte van seksuele dwang is gemeten met zes items ontleend aan de schaal van Price en Byers (1999). Deze schaal is speciaal ontwikkeld voor jongeren. In dit huidige onderzoek is alleen de attitude ten opzichte van seksuele dwang gebruikt door mannen (bijvoorbeeld „Als een jongen betaalt bij een date, is het o.k. als hij zijn vriendin onder

druk zet voor seks") meegenomen. (Cronbach's alpha T0 = .84, Cronbach's alpha T1 = .86, Cronbach's alpha T2 = .92; een hogere score reflecteert een positievere attitude ten opzichte van seksuele dwang).

Persoonlijke effectiviteit is gemeten met *the General Self-Efficacy Scale* (GSES) (Schwarzer & Jerusalem, 1995) en is gemeten aan de hand van tien items. Deze items zijn afkomstig uit de 'Generalized Self-Efficacy Scale (GSES)' vragenlijst (Schwarzer & Jerusalem, 1995). Een voorbeeld item is "Het lukt me altijd moeilijke problemen op te lossen, als ik er genoeg moeite voor doe". (Cronbach's alpha T0 = .91, Cronbach's alpha T1 = .94, Cronbach's alpha T2 = .96; een hogere score reflecteert een meer persoonlijke effectiviteit). Normscore is 31,14.

The Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES) (Rosenberg, 1965).

Zelfwaardering is gemeten door middel van tien items. De items zijn ontleend aan de Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES)' vragenlijst (Rosenberg, 1965). Een voorbeeld item is "Over het algemeen ben ik tevreden met mezelf". (Cronbach's alpha T0 = .76, Cronbach's alpha T1 = .81, Cronbach's alpha T2 = .79; een hogere score reflecteert meer zelfwaardering). Normscore is 31,6.

Tertiaire uitkomstmaat: algemene sociale vaardigheden

SOGOS (Koerhuis & Hijzen, 2009)

Sociaal gedrag op school bestaat uit twee sub schalen: onvriendelijk gedrag op school en teruggetrokken gedrag op school. De items zijn afkomstig uit de vragenlijst 'Sociaal Ongevenst Gedrag Op School (SOGOS)' (Koerhuis & Hijzen, 2009). Sociaal onvriendelijk gedrag op school bestaat uit acht items. Een voorbeelditem is "Een andere leerling belachelijk maken". (Cronbach's alpha T0 = .87, Cronbach's alpha T2 = .94; een hogere score reflecteert meer onvriendelijk gedrag) Normscore is 12,56. Sociaal teruggetrokken gedrag op school bestaat uit negen items. Een voorbeelditem is "Gesprekken met anderen uit de weg gaan". (Cronbach's alpha T0 = .81, Cronbach's alpha T2 = .93; een hogere score reflecteert meer teruggetrokken gedrag). Normscore is 16,79.

Sociaal gedrag in moeilijke situaties bestaat ook uit twee sub schalen: assertief gedrag en agressief gedrag in moeilijke sociale situaties. De subschalen zijn afkomstig uit de vragenlijst 'Levensvaardigheden' (Gravesteyn, 1997). De subschaal assertief gedrag bestaat uit drie items. Een voorbeeld item is "Een klasgenoot heeft geld van je gestolen. Zeg je dan op een rustige manier dat je het geld terug wilt hebben?". (Cronbach's alpha T0 = .66, Cronbach's alpha T1 = .73, Cronbach's alpha T2 = .76; een hogere score reflecteert meer assertief gedrag) De sub schaal agressief gedrag bestaat uit zes items. Een voorbeeld item is "Een leraar/lerares stuurt je de klas uit, je hebt niets gedaan. Ga je schelden?" (Cronbach's alpha T0 = .85, Cronbach's alpha T1 = .87, Cronbach's alpha T2 = .90; een hogere score reflecteert meer agressief gedrag).

ANALYSES

SES

De antwoorden op de twaalf losse vragen van de SES werden op verschillende manieren bekeken. Ten eerste werd per gedraging of pressiemethode apart berekend of een deelnemer dit nooit of minstens een keer vertoonde, respectievelijk meemaakte. Ten tweede werd er een totaalscore berekend: als een jongere minstens een van de pressiemethoden had vertoond/meegemaakt, kreeg hij/zij de score 1, zo niet een 0. Ten derde werden de verschillende grensoverschrijdende ervaringen en gedragingen in drie subcategorieën ingedeeld. De subcategorie *verbale manipulatie* gaf weer of iemand verbale vormen van grensoverschrijdend seksueel gedrag resulterend in fysiek contact had ervaren/vertoond (aandringen, liegen, boos worden, merkbaar balen, dreigen een relatie uit te maken of roddels te verspreiden, iets beloven wat de ander graag wilde). *Situatie gebonden misbruik* had betrekking op gebruik maken van dronkenschap/invloed van drugs. *Seksuele dwang* had betrekking op situaties waarin de ander drugs gegeven werd, waarin gedreigd werd met geweld tegenover de ander of iemand om wie de ander geeft, daadwerkelijk geweld werd gebruikt. De antwoorden op deze categorieën werden als volgt gecodeerd: 0=geen van deze pressiemethoden vertoond/meegemaakt; 1=minstens een van deze pressiemethoden minstens een keer vertoond/meegemaakt.

Als iemand aangaf minstens een pressiemethode te hebben ervaren of vertoond, werd een vervolgvraag gesteld. Er werd gevraagd of de deelnemer de laatste keer een of meer van de volgende dingen heeft kunnen doen: zoenen, op een seksuele manier aanraken, aftrekken of vingeren, orale seks, geslachtsgemeenschap, anale seks, iets anders, geen van bovenstaande dingen. Hierbij waren meerdere antwoorden mogelijk.

SAS

In overeenstemming met de vragen over pressiemethoden, werden de antwoorden op deze elf vragen op verschillende manieren bekeken. Ten eerste werd per gedraging apart berekend of een deelnemer dit nooit of minstens een keer vertoonde respectievelijk meemaakte. Ten tweede werd er een totaalscore berekend: als een jongere minstens een van de gedragingen had vertoond/meegemaakt kreeg hij/zij de score 1, zo niet een 0. Ten derde werden de verschillende grensoverschrijdende gedragingen in twee subcategorieën ingedeeld. *Directe grensoverschrijding* omvatte de gedragingen zonder fysiek contact die plaatsvonden zonder tussenkomst van media (bijvoorbeeld opmerkingen maken, kijken of staren, seksuele bewegingen maken, aan iemand de eigen geslachtsdelen laten zien, of masturberen in iemands bijzijn). *Media gerelateerde grensoverschrijding* had betrekking op seksuele grensoverschrijding via internet, of het maken van foto's of andere opnames. De antwoorden op deze categorieën werden als volgt gecodeerd: 0=geen van deze pressiemethoden vertoond/meegemaakt; 1=minstens een van deze pressiemethoden minstens een keer vertoond/meegemaakt.

Imputatie

Bij de eerste meting hebben 521 leerlingen de vragenlijst ingevuld, bij de tweede meting waren dit 518 leerlingen en bij de derde meting 464. Niet alle respondenten hebben alle vragen uit de vragenlijst op alle meetmomenten beantwoord. Daarom zijn ontbrekende waarden geïmputeerd door middel van multiple imputatie met behulp van het R-package *mice* 2.17. Dit was mogelijk omdat data niet compleet willekeurig bleek te ontbreken (Van Buuren & Groothuis-Oudshoorn, 2011). De methode predictive mean matching (PMM) (Van

Buuren, 2012) werd toegepast op alle variabelen, behalve de dichotome en de achtergrond variabelen. Achtergrond variabelen werden niet geïmputeerd, maar alleen gebruikt om andere variabelen te imputeren. Voor de dichotome variabelen, werd een logistische regressie methode gebruikt. Dit is de standaard voor dit type variabelen in het mice package en verbeterde de convergentie. De combinatie van PMM en logistische regressie zorgde ervoor dat er alleen realistische waarden werden geïmputeerd. De lege cellen werden geïmputeerd met tien imputaties naar aanleiding van vijftien iteraties. Door tien datasets te laten aanmaken, werd de nodige onzekerheid over de geïmputeerde waarden meegenomen in de analyses.

Beschrijvende statistiek

Descriptieve statistieken werden gebruikt om de steekproef te beschrijven en de randomisatie te controleren. Door middel van χ^2 -toetsen voor vergelijkingen van discrete uitkomsten en t-toetsen voor gemiddelden tussen condities, werden beide condities vergeleken op de verschillende sociodemografische en achtergrond variabelen en uitkomstmaten op de baseline meting (T0). Hiermee werd gecontroleerd of randomisatie had geleid tot een gebalanceerde verdeling van prognostisch belangrijke variabelen tussen de twee condities. Zo niet, dan werden deze 'confounders' opgenomen als covariaten in verdere analyses. Omdat er binnen dit onderzoek sprake was van een clusterrandomisatie op schoolniveau, werd hiervoor gecontroleerd in de analyses die zijn gedaan om het effect van de interventie te onderzoeken. Reden hiervoor is dat zo'n cluster (in dit geval een school) bestaat uit verschillende personen (leerlingen) van wie de overeenkomsten waarschijnlijk groter zijn dan de overeenkomsten tussen twee verschillende groepen, die zich verder van elkaar en eventueel in een andere context bevinden. De onderzoeksresultaten van twee personen uit eenzelfde cluster zullen dus meer op elkaar lijken dan de resultaten van twee personen uit verschillende clusters. De gegevens van cluster gerandomiseerde studies vertonen dus relatief veel correlatie. Om te voorkomen dat de kans op een type-1 fout (dat er een verschil wordt gevonden die onterecht aan de training wordt toegewezen, terwijl het door de clustering op schoolniveau komt) vergroot is, moet er bij de analyses rekening worden gehouden met de correlaties binnen eenzelfde cluster.

Effecten

Het doel van deze studie was het onderzoeken van het effect van Rots en Water onder 14-17 jarige jongens op het VMBO. Centrale vragen hierbij waren of Rots en Water bijdraagt aan de vermindering van seksueel grensoverschrijdende gedragingen en het verbeteren van algemene sociale vaardigheden. Er zijn regressie analyses uitgevoerd met grensoverschrijdende gedragingen en sociale vaardigheden op respectievelijk T1 en T2 als afhankelijke variabelen en de nulmeting als controle variabele. Daarnaast is gecontroleerd voor opleidingsniveau. Er is exploratief onderzocht of de effecten afhankelijk waren van achtergrondvariabelen etnische achtergrond, seksuele ervaring, ervaring met geslachtsgemeenschap, woonsituatie en band met de ouders. Omdat het hier een groot aantal analyses betrof (27 analyses per interactieterm, totaal 135 analyses) is bij deze exploratieve analyses getoetst met een alfa van 0,01 (in plaats van 0,05), om kapitalisatie op kans te beperken.

Voor vier uitkomstmaten waren normscores beschikbaar. Wanneer er een significant resultaat werd gevonden op deze uitkomstmaten, werd onderzocht of er de score na de training verbeterd was ten opzichte van de normscore.

2 Resultaten

DEMOGRAFISCHE GEGEVENS

De gemiddelde leeftijd van de jongens die aan het onderzoek hebben meegedaan was op het moment van de baseline meting (T0) 15 jaar ($sd=1,24$). Iets minder dan twee derde van de jongens zat in de derde klas van het VMBO, ten opzichte van iets meer dan een derde in de vierde klas.

De interventiegroep en de controlegroep blijken niet van elkaar te verschillen wat betreft de gemiddelde leeftijd en de verdeling van de respondenten over de derde en vierde klas. Wanneer gekeken wordt naar het niveau waarop de jongens onderwijs volgen, blijken de twee condities van elkaar te verschillen: $X(3) = 105.28$, $p < .001$. Cramer's $V = .46$, wat betekent dat het hier om een groot effect gaat. In de interventiegroep volgen relatief meer jongens een beroepsgerichte of kadergerichte leerweg, niveaus 1 en 2 (namelijk 26,3% en 51,0%) dan in de controlegroep (5,4% en 32,3%). Daarentegen volgen relatief meer jongens in de controlegroep een theoretische leerweg niveau 4 dan in de interventiegroep (52,7% ten opzichte van 13,9%). Met andere woorden, de jongens in de controlegroep volgen een hogere opleiding dan de jongens in de interventiegroep.

Ook wat betreft etnische achtergrond blijken de twee groepen significant van elkaar te verschillen: $X(4) = 10.21$, $p < .05$. Zowel in de interventiegroep als in de controlegroep heeft de meerderheid een Nederlandse achtergrond. Deze (autochtone) groep is relatief gezien echter kleiner in de interventiegroep dan in de controlegroep: 57,5% tegenover 69,9%. De groep jongens met een niet-westerse achtergrond anders dan Turks/Marokkaans en Surinaams/Antilliaans, is in de interventiegroep juist groter dan in de controlegroep: 13,9% tegenover 8,1%. Wanneer aan de hand van de effectgrootte wordt gekeken naar de relevantie van dit verschil, blijkt dit een klein effect te zijn (Cramer's $V=.14$). Wanneer naar etnische achtergrond wordt gekeken gedefinieerd als welke etnische achtergrond de jongens zichzelf geven, zijn er geen verschillen tussen de groepen. Opvallend is dat meer jongens zelf aangeven dat zij Nederlands zijn dan op basis van de CBS definitie berekend wordt.

Meer dan de helft van de jongens geeft aan dat geloof in hun leven geen belangrijke rol speelt. Dit is binnen de interventiegroep echter bij relatief minder jongens het geval (53,7%) dan in de controlegroep (63,5%): $X(1) = 5.13$, $p < .05$. Dat betekent dus ook dat het geloof bij relatief meer jongens in de interventiegroep wel een (minstens beetje) belangrijke rol speelt. De effectgrootte van dit verschil is echter klein (Cramer's $V=.10$). Er is geen verschil tussen de groepen wanneer wordt gekeken naar welk geloof dit is. In beide groepen hangt rond de 20% van de jongens het christelijke geloof aan en tussen de 12 en 15% het islamitische geloof.

Ongeveer twee derde van de jongens in beide groepen woont bij beide ouders en vindt dat hij een vrij goede band heeft met zijn ouders (scores van 4,6 en 4,4 op een schaal van 1 tot 6). Er zijn hierin geen verschillen tussen de groepen.

Ongeveer 40% van de deelnemende jongens heeft wel eens seks met iemand gehad. Seks is hierbij gedefinieerd als dat het 'van alles kan zijn, variërend van bijvoorbeeld strelen, orale seks of geslachtsgemeenschap'. De groepen verschillen hierin niet van elkaar. Het

gemiddeld aantal partners waarmee deze jongens seks hebben gehad ligt net iets boven de vier. De spreiding hierin is echter groot, dit varieert van één tot 50.

VOORMETING

Het bleek dat jongens voorafgaand aan de interventie relatief veel pressiemethoden gebruikten (45% in totale groep) en vaak niet-fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag vertoonden (50% in totale groep). Hun eigen-effectiviteit en assertiviteit waren nog niet optimaal. Bij deze variabelen was nog winst te behalen. Op de andere variabelen scoorden de jongens bij T0 al goed, waardoor er op die variabelen minder winst te behalen was. De meeste jongens hadden voorafgaand aan de interventie al positieve attitudes en een hoge zelfwaardering. Daarnaast hadden ze goede sociale vaardigheden. In de volgende paragraaf wordt beschreven of er ondanks deze goede uitgangspositie van de jongens toch nog verbeteringen aan te wijzen zijn die toe te schrijven zijn aan de interventie.

EFFECTEN

Seksueel grensoverschrijdende gedrag

Het blijkt dat Rots en Water een effect heeft op het uitoefenen van pressiemethoden en dan met name op het gebruiken van verbale manipulatie. De odds ratios zijn kleiner dan 1. Dit betekent dat de kans dat dit gedrag bij de follow up meting geobserveerd wordt, kleiner is in de experimentele groep dan in de controlegroep. Dit verschil is groter dan het verschil tussen de groepen bij de voormeting.

Cognities en attitudes

Bij de follow up meting scoorden jongens in de experimentele groep gemiddeld iets hoger op eigen-effectiviteit dan jongens in de controlegroep. Dit verschil is groter dan bij de voormeting. In alle groepen ligt de score echter onder de normscore van 31,6. De score was na de training dus nog niet optimaal.

Sociale vaardigheden

Bij de follow up meting scoorden jongens in de experimentele groep gemiddeld iets hoger op zelfregulatie dan jongens in de controlegroep. Dit verschil is groter dan bij de voormeting. Bij zelfregulatie scoorden de jongens voorafgaand aan de interventie echter al goed (gemiddeld een 4,4 op een 5-puntsschaal in zowel de controle als de experimentele groep). Na de interventie scoorden ze een paar tienden hoger. Deze toename was dus klein.

Sociaal onaangepast gedrag op school wordt door de jongens in beide groepen niet vaak gerapporteerd. Binnen beide groepen is er een gemiddelde score van rond de 15 voor onvriendelijk gedrag en rond de 16 voor teruggetrokken gedrag op schalen van die lopen van 8-40 en 8-45 waarbij een hogere score overeenkomt met meer onaangepast gedrag. Voor onvriendelijk gedrag is de score significant hoger dan de normscore. Voor teruggetrokken gedrag is er geen significant verschil met de normscore.

Wanneer er wordt gekeken naar moeilijke situaties blijkt dat jongens in beide groepen een score van ongeveer 8 hebben op de schaal van assertief gedrag die loopt van 3-12, waarbij een hogere score overeenkomt met meer assertief gedrag. Op de schaal agressief gedrag, welke loopt van 6-24 en een hogere score overeenkomt met meer agressief gedrag, halen de jongens in beide groepen een score van ongeveer 17. Er zijn geen verschillen tussen groepen wat betreft de sociale vaardigheden.

3 Conclusie

Uit het onderzoek blijkt dat het psycho-fysiek weerbaarheidsprogramma Rots en Water zorgt voor minder seksueel grensoverschrijdend gedrag, meer zelfvertrouwen en meer zelfbeheersing bij jongens.

In de Rots en Water groep maakten deelnemers significant minder gebruik van verbale manipulatie (zoals aandringen, liegen, boos worden of chanteren) om seks te krijgen. Deze resultaten waren er niet bij jongens die het programma Rots en Water niet volgden. Ook is een kleine verbetering gevonden in het 'vertrouwen in eigen kunnen' en 'zelfregulatie'. Dat betekent dat de jongens iets meer op zichzelf vertrouwen en iets meer zelfbeheersing toonden.

Nadat de hoofdeffecten zijn onderzocht, is getoetst of de effecten afhankelijk zijn van achtergrondvariabelen etnische achtergrond, seksuele ervaring, ervaring met geslachtsgemeenschap, woonsituatie en band met de ouders. Er zijn echter geen interactie-effecten gevonden. Daarom worden interactie-effecten verder buiten beschouwing gelaten in deze beschrijving van de resultaten.

De meeste jongens scoorden op een aantal uitkomstmaten voorafgaand aan de interventie al goed. Op deze maten was weinig winst te behalen. Het is mogelijk dat Rots en Water meer effect heeft bij jongens die negatievere attitudes en minder goede vaardigheden hebben, zoals bijvoorbeeld in de jeugdhulpverlening of jeugddetentie. Daarnaast was de implementatie niet optimaal. Mogelijk worden er meer effecten gevonden, als de implementatie meer volgens de richtlijnen van het programma gebeurt.

Engelstalig artikel

Een artikel over het effectonderzoek is ingediend bij een Engelstalig tijdschrift.

In dat artikel wordt uitgebreider in gegaan op de discussie en de betekenis van de resultaten voor de praktijk en wetenschap. Indien men meer gedetailleerde informatie wilt, kunt u contact opnemen met de volgende personen:

Ireen de Graaf: 030-2971100; igraaf@trimbos.nl

Stans De Haas: 030-2329805; s.dehaas@rutgerswpf.nl

Dankwoord

Deze studie is mede mogelijk gemaakt door ZorgOnderzoek Nederland (ZonMw).

Logo ZonMw.

We bedanken alle deelnemende scholen en de respondenten die deelnamen aan het onderzoek voor het mogelijk maken deze studie uit te voeren.

Literatuur

1. Berlo, W., van, & Mooren, T. (2009). Seksueel geweld: gevolgen en behandeling. In L. Gijs, W. Gianotten, I. Vanwesenbeeck, & Ph. Weijnenborg (Red.), *Seksuologie* (pp. 419–435). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
2. Buuren, S., van (2012). *Flexible imputation of missing data*. CRC press.
3. Buuren, S. van & Groothuis-Oudshoorn, K. (2011). Mice: Multivariate imputation by Chained Equations in R. *Journal of Statistical Software*, 45 (3). ISSN 1548-7660.
4. Graaf, H., de, Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25ste. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Sexual health of youth Delft: Eburon.
5. Gravesteyn, C., & Diekstra, R. (1997). *Rapport Levensvaardigheden: een vak apart*. GGD Rotterdam e.o.
6. Haas, S., de (2012). Seksueel grensoverschrijdend gedrag bij jongeren en volwassenen in Nederland. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 36, 136–145.
7. Haas, S., de, Berlo, W., van, & Bakker, F. (2010). Jeugdige en volwassen plegers van seksueel geweld: een representatief onderzoek naar zelfgerapporteerde seksuele dwang. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 34, 218–223.
8. Haas, S., de, Berlo, W., van, Bakker, F., & Vanwesenbeeck, I. (2012). Prevalence and characteristics of sexual violence in the Netherlands, the risk of revictimization and pregnancy: Results from a national population survey. *Violence and Victims*, 27, 592–608.
9. Koerhuis, M. J., & Hijzen, D. (2009). Handleiding vragenlijst Sociaal Ongewenst Gedrag Op School (SOGOS).
10. Koss, M. P., Abbey, A., Campbell, R., Cook, S., Norris, J., Testa, M., & White, J. (2007). Revising the SES: A collaborative process to improve assessment of sexual aggression and victimization. *Psychology of Women Quarterly*, 31, 357–370.
11. Morokoff, P. J., Quina, K., Harlow, L., Whitmire, L., Grimley, D. M., Gibson, P. R., & Burkholder, G. J. (1997). Sexual assertiveness scale (SAS) for women: Development and validation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 790–804.
12. Price, E. L., & Byers, E. S. (1999). The attitudes towards dating violence scales: Development and initial validation. *Journal of Family Violence*, 14, 351–375.
13. Rosenberg, M. (1965). Rosenberg self-esteem scale (RSE). *Acceptance and Commitment Therapy. Measures Package*, 61.
14. Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalised self-efficacy scale. *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs*, 1, 35–37.